

การพัฒนากลุ่มอาชีพแบบมีส่วนร่วมสู่กลุ่มวิสาหกิจชุมชนตำบลบ้านแก้ง

อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว

THE DEVELOPMENT OF PARTICIPATORY COMMUNITY OF OCCUPATIONAL GROUP INTO COMMUNITY ENTERPRISE FOR TAMBON BAN KANG, MUEANG DISTRICT, SA KAEO PROVINCE

วุฒิชัย สายบุญจวง¹ และสมทรง บรรจงจิติตานต์²

Wuttichai Saybunjaung¹ And Somsong Banjongthititan²

^{1,2} คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาวิทยาราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์

Faculty of Humanities and Social Sciences, Valaya Alongkorn Rajabhat University under the Royal Patronage

E mail: wuttichai@vru.ac.th, Somsong@vru.ac.th

Received : 2021 September 26

Revised : 2021 December 6

Accepted : 2021 December 16

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อค้นหากิจกรรมสร้างการมีส่วนร่วม แนวทางการพัฒนากลุ่มอาชีพสู่วิสาหกิจชุมชน และเพื่อศึกษาผลของการดำเนินกิจกรรมสร้างการมีส่วนร่วมและการพัฒนากลุ่มอาชีพสู่วิสาหกิจชุมชน ตำบลบ้านแก้ง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว ด้วยการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนากลุ่มอาชีพสู่วิสาหกิจชุมชน โดยวิธีการทำแผนที่เดินดิน การทำปฏิทินการผลิตของชุมชน การวิเคราะห์รายรับรายจ่ายของกลุ่มอาชีพด้วยเครื่องมือโองชีวิต การสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ จำนวน 15 คน และการศึกษาด้วยวิธีการสนทนากลุ่มเล็ก ผลการดำเนินงาน พบว่า 1) กิจกรรมในการสร้างการมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนากลุ่มอาชีพสู่วิสาหกิจชุมชน คือ (1) การประชุมเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (2) การวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research:PRA) ประกอบด้วยการวาดแผนที่รอบนอกและแผนที่รอบใน การวิเคราะห์กลุ่มอาชีพด้วยเทคนิคโองชีวิตเพื่อวิเคราะห์รายรับ รายจ่ายของกลุ่มอาชีพ (3) การประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนาแนวทางการพัฒนากลุ่มอาชีพสู่วิสาหกิจชุมชน สำหรับแนวทางการพัฒนากลุ่มอาชีพสู่วิสาหกิจชุมชน คือ (1) การแบ่งหน้าที่และบทบาทและวางแผนการดำเนินงานพัฒนาศักยภาพกลุ่มอาชีพ (2) การพัฒนาผู้นำการเปลี่ยนแปลง (3) การเพิ่มช่องทางการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ชุมชนและ (4) การขอรับรองการเป็นวิสาหกิจชุมชนระดับตำบล สำหรับผลของการดำเนินกิจกรรมสร้างการมีส่วนร่วมและการพัฒนากลุ่มอาชีพสู่วิสาหกิจชุมชน พบว่าผู้นำชุมชนและผู้แทนกลุ่มอาชีพที่เข้าร่วมกิจกรรมเกิดความตระหนักในประเด็นความสำคัญของการรวมกลุ่มเป็นวิสาหกิจชุมชนในระดับตำบล เกิดการพัฒนาศักยภาพกลุ่มอาชีพได้แก่

การพัฒนาผู้นำการเปลี่ยนแปลง โดยสร้างคณะทำงานขับเคลื่อนโครงการระดับพื้นที่ (ผู้ก่อการดี) จำนวน 10 คน และการพัฒนาตลาดออนไลน์ (กลุ่มอาชีพหน่อไม้ดอง) ซึ่งสามารถเพิ่มยอดขายเป็น 5,800 บาท ต่อเดือนจากปกติขายได้เดือนละ 2,245 บาท และได้รับการจดทะเบียนรับรองเป็นวิสาหกิจชุมชนในระดับตำบล ในชื่อวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวซื้อปิ่นนออน บวร ออนทัวร์ ตำบลบ้านแก่ง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว

คำสำคัญ: กลุ่มอาชีพ วิสาหกิจชุมชน การมีส่วนร่วม การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ABSTRACT

The objective of this study was to investigate the participatory activity, the guidelines for the development of a community occupational group into a community enterprise, and the performance of the participatory community occupational group into a community enterprise for Tambon Ban Kang, Mueang district, Sa Kaeo province, through participatory action research. Data were collected from geo-social mapping, community calendar, financial planning, in-depth interview (15 key informants), and focus groups. The results of this study showed that the participatory activities enhancing community occupational groups into community enterprises were (1) a participatory workshop, (2) participatory action research, physical map, geo-social map, and financial planning, and (3) a workshop for the guidelines of the development of community occupational groups into community enterprises; the guidelines were (1) role setting, (2) transformational leadership, (3) distribution of local products to community enterprise, and (4) community enterprise promotion. The result of the performance of the participatory community of occupational group into a community enterprise found that community leaders and occupational representatives participating in the activity finally realized the importance of community enterprise promotion and supported the development of the potential of the occupational group, such as developing transformational leaders through forming a working group to drive local projects, Merit Makers (10 people), and marketing strategy with e-commerce (pickled bamboo shoots), which raised its sales growth to 5,800 baht per month from 2,245 baht, and also set up as a community enterprise on behalf of a traveling and shopping tour for Tambon Ban Kang, Mueang District, Sa Kaeo Province.

Keywords: Occupational groups, Community enterprises, Participation, Participatory action research

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

แนวทางการพัฒนาประเทศในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 (2555-2559) ด้านการสร้าง ความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมให้กับคนในสังคมไทย และเสริมสร้างขีดความสามารถในการจัดการความเสี่ยงและสร้างโอกาสในชีวิตให้แก่ตนเอง โดยมีแนวทางที่สำคัญหนึ่งคือให้ความสำคัญกับการสนับสนุนการรวมกลุ่มอาชีพที่สอดคล้องกับศักยภาพของพื้นที่และเกิดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรร่วมกัน โดยเชื่อมโยงภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น พัฒนาต่อยอดสู่วิสาหกิจชุมชน สนับสนุนการพัฒนา กลุ่มอาชีพที่ครบวงจรทั้งห่วงโซ่มูลค่า และยกระดับคุณภาพมาตรฐานการผลิตและการบริการให้เป็นที่ยอมรับทั้งในประเทศและต่างประเทศ โดยการส่งเสริมบทบาทการสนับสนุนและการเชื่อมโยงจากองค์กรธุรกิจขนาดใหญ่ พร้อมทั้งการเพิ่มขีดความสามารถแก่เกษตรกรให้ผลิตภาพสูงขึ้น สามารถเข้าถึงตลาดได้ดีและมีระบบบริการความเสี่ยงที่เหมาะสมและยังได้ให้ความสำคัญกับการเพิ่มศักยภาพและขีดความสามารถของชุมชนในการจัดการปัญหาของชุมชนด้วยตนเอง โดยเน้นการกระจายอำนาจให้ชุมชนท้องถิ่น การมีส่วนร่วมในการบริหารงานกับท้องถิ่น การพัฒนาศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นให้เข้มแข็งโดยบทบาทของสถาบันการศึกษาในพื้นที่ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2555: 36) อย่างไรก็ตามในปี พ.ศ. 2560 ภาครัฐได้มีการเชื่อมโยงเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนของสหประชาชาติเข้ากับแผนยุทธศาสตร์ชาติระยะ 20 ปี (พ.ศ.2561-2580) ของประเทศไทย และยุทธศาสตร์เกษตรและสหกรณ์ 20 ปี (พ.ศ.2560-2579) โดยน้อมนำเอาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่เน้นการพัฒนาที่ยั่งยืน คำนึงถึงสิ่งแวดล้อม และใช้หลักการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร มาเป็นแนวทางในการดำเนินนโยบายและพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน ยุทธศาสตร์รายได้ของประชาชน แก้ไขปัญหาเชิงโครงสร้างการผลิตภาคเกษตร เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร พัฒนาด้านโภชนาการและความปลอดภัยด้านอาหารเพื่อนำไปสู่ความมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืนของประชาชนและประเทศไทย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร ได้ทรงมีพระปณิธานแน่วแน่ที่จะรักษา สืบสาน ต่อยอด โครงการในพระราชดำริของพระราชบิดา เพื่อช่วยเหลือประชาชนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น อย่างไรก็ตามมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ เป็นมหาวิทยาลัยเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นแห่งหนึ่งที่ทำหน้าที่ตามมาตรา 7 ในพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยราชภัฏ พ.ศ. 2547 ที่ระบุให้มหาวิทยาลัยเป็นสถาบันอุดมศึกษา เพื่อการพัฒนาท้องถิ่น เสริมสร้างพลังปัญญาของแผ่นดิน ซึ่งมีความสอดคล้องกับแผนยุทธศาสตร์เพื่อยกระดับคุณภาพมหาวิทยาลัยราชภัฏสู่ความเป็นเลิศ ที่มุ่งเน้นการยกระดับคุณภาพชีวิตของชุมชนท้องถิ่นและพื้นที่ให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืน ซึ่งในปี พ.ศ. 2563 มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ได้ดำเนินโครงการยกระดับคุณภาพชีวิตในพื้นที่จังหวัดปทุมธานี และสระแก้ว เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและยกระดับรายได้ของประชาชนแก้ไขปัญหาเชิงโครงสร้างการผลิตภาคเกษตรกรรม เสริมสร้างความมั่นคงทางด้านอาหาร

ส่งเสริมให้คนในชุมชนสามารถบริหารจัดการชีวิตตนเองได้อย่างสมดุลและเหมาะสม ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น เพิ่มคุณค่าและมูลค่า เสริมเศรษฐกิจฐานรากในชุมชนให้มีความเข้มแข็ง มั่นคง เพื่อนำไปสู่การพึ่งพาตนเองและช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชนได้อย่างยั่งยืน

ตำบลบ้านแก้ง อำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว เป็นอีกพื้นที่หนึ่ง ที่มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้กำหนดเป็นพื้นที่เป้าหมายในการขับเคลื่อนการพัฒนาเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน และจากการลงพื้นที่ศึกษาวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วมทำให้ทราบว่า ตำบลบ้านแก้งเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่ประชาชนในแต่ละหมู่บ้านมีการรวมกลุ่มอาชีพ รวมทั้งหมด 11 กลุ่มอาชีพ แต่อย่างไรก็ตามจากสนทนากลุ่มกับแกนนำกลุ่มอาชีพในตำบลบ้านแก้ง ทำให้ทราบว่า กลุ่มอาชีพยังมีปัญหาการบริหารจัดการกลุ่มอาชีพที่มีลักษณะต่างคนต่างทำ ขาดองค์ความรู้ในการบริหารจัดการกลุ่ม ตลอดจนทักษะ ความรู้ในการต่อยอดงานในกระบวนการผลิตของแต่ละกลุ่ม เช่น ปัญหาการขาดองค์ความรู้เรื่องการตลาด ซึ่งกลุ่มอาชีพมีตลาดเพื่อจำหน่ายสินค้าเพียง 1 แห่ง คือ ตลาดนัดในชุมชน การต่อยอดเพาะพันธุ์สัตว์และพืช และปัญหาในด้านการบริหารจัดการกลุ่มอาชีพทำให้กลุ่มอาชีพที่มีอยู่ในตำบลจาก 11 กลุ่มอาชีพ เริ่มมีการล่มสลายเหลือเพียง 7 กลุ่มอาชีพ อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าผู้นำชุมชนและแกนนำกลุ่มอาชีพจะได้พยายามที่จะแก้ไขปัญหของตนเองผ่านแนวทางและวิธีการที่หลากหลายมาโดยตลอด แต่ในการดำเนินงานดังกล่าวก็ยังไม่สามารถบริหารจัดการได้อย่างถูกต้องและตรงจุด ทั้งนี้จากสภาพของปัญหาที่เกิดขึ้น ทำให้ผู้นำชุมชน แกนนำกลุ่มอาชีพและผู้วิจัยมีแนวคิดที่จะพัฒนาศักยภาพกลุ่มอาชีพเข้าสู่การเป็นวิสาหกิจชุมชนในระดับตำบล ด้วยการใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ที่กล่าวได้ว่าจะเป็นการหนึ่งที่จะสร้างการเรียนรู้ การมีส่วนร่วมและเปิดโอกาสให้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องมาร่วมพัฒนาจนเกิดเป็นแนวทางสำคัญในการพัฒนากลุ่มอาชีพได้อย่างแท้จริง (สิทธิณัฐ ประพุทธนิมิต, 2546: 157) และนอกจากนี้การดำเนินงานพัฒนาด้วยการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมยังจะช่วยเพิ่มพลังทางปัญญาให้ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการปัญหาของตนเองผ่านกระบวนการวิจัย และนำข้อมูลที่ได้ออกมาวิเคราะห์แสวงหาทางเลือกแล้วนำไปสู่การแก้ปัญหาที่แท้จริง (กาญจนา ทองทั่ว, 2552: 15)

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อค้นหากิจกรรมสร้างการมีส่วนร่วม และแนวทางการพัฒนากลุ่มอาชีพวิสาหกิจชุมชน ตำบลบ้านแก้ง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว
2. เพื่อศึกษาผลของการดำเนินกิจกรรมสร้างการมีส่วนร่วม และการพัฒนากลุ่มอาชีพวิสาหกิจชุมชน ตำบลบ้านแก้ง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการค้นหากิจกรรมเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนากลุ่มอาชีพผู้วิสาหกิจชุมชนโดยใช้แนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) เริ่มตั้งแต่การวิเคราะห์ปัญหาและสภาพการดำเนินงานของกลุ่มอาชีพในตำบลบ้านแก้ง โดยเน้นการมีส่วนร่วมของแกนนำกลุ่มอาชีพ ผู้นำชุมชน ผู้แทนจากองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านแก้งและหน่วยงานภาคีที่เกี่ยวข้อง เพื่อสร้างการทำงานร่วมกัน มาปรับใช้ในการค้นหากิจกรรม สร้างการมีส่วนร่วมและแนวทางการพัฒนากลุ่มอาชีพผู้วิสาหกิจชุมชน มีวิธีการสำคัญด้วยการประชุมเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อวิเคราะห์ปัญหาสภาพการดำเนินงานของกลุ่มอาชีพ โดยเริ่มตั้งแต่

1. การศึกษาข้อมูลกลุ่มอาชีพในตำบลบ้านแก้ง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว โดยเป็นการศึกษารายละเอียดระดับกลุ่ม ประกอบด้วย จำนวนสมาชิก การบริหาร รายรับรายจ่ายและกระบวนการผลิตสินค้า และบริการของกลุ่มอาชีพ

2. การสร้างและพัฒนาแกนนำ ในรูปแบบนักวิจัยชาวบ้าน โดยมีพื้นฐานมาจากผู้นำชุมชน ผู้แทนกลุ่มอาชีพและเจ้าหน้าที่หน่วยงานในพื้นที่ จำนวน 1 ทีม ซึ่งนักวิจัยชาวบ้านจะมีบทบาทในการวางแผนงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ดำเนินการวิจัยและติดตามการวิจัย อย่างไรก็ตามเพื่อให้การดำเนินงานวิจัยเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ในการดำเนินงานจะมีการจัดฝึกอบรมทีมวิจัยชาวบ้านจำนวน 1 ครั้ง เพื่อนำไปสู่การสร้างแนวทางการทำงานร่วมกันอย่างมีเป้าหมายและมีวิธีการที่สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่และกลุ่มอาชีพในการพัฒนาได้อย่างครบถ้วนตามประเด็นการศึกษา

3. การสร้างการรับรู้ และการกำหนดแผนดำเนินงานวิจัยอย่างเป็นขั้นเป็นตอน ตั้งแต่การพัฒนาโจทย์การวิจัยที่ตรงกับเป้าหมายของการดำเนินงานพัฒนา โดยขั้นตอนนี้เกิดขึ้นจากการศึกษาสภาพการปัญหาจากการศึกษา การศึกษาเอกสารและการศึกษาข้อมูลกลุ่มอาชีพ โดยนักวิจัยชาวบ้านจะเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการดำเนินงาน

4. การดำเนินการวิจัย ขั้นตอนนี้เป็นการปฏิบัติการตามแผนการวิจัย ประกอบด้วย 1) การสร้างความสนใจและค้นหาทีมวิจัยชาวบ้าน โดยการอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อชี้ให้กลุ่มอาชีพได้เห็นความสำคัญในการพัฒนากลุ่มอาชีพผู้วิสาหกิจชุมชนตำบล 2) การศึกษาสภาพการดำเนินงาน ปัญหาและความต้องการของกลุ่มอาชีพด้วยการประชุมวิเคราะห์แบบมีส่วนร่วม เพื่อเป็นข้อมูล

เบื้องต้นสำหรับนักวิจัยชุมชนที่จะต้องนำข้อมูลที่ได้เข้าสู่กระบวนการวิจัยอย่างเป็นระบบต่อไป และเมื่อทำการค้นหาสภาพการดำเนินงาน ปัญหาและความต้องการแล้ว หากพบข้อมูลใดที่มีความสำคัญต่อการพัฒนากลุ่มอาชีพผู้วิสาหกิจชุมชนตำบล การทำวิจัยจะมุ่งไปที่เรื่องนั้นโดยตรง 3) การอบรมเชิงปฏิบัติการพัฒนาเค้าโครงการวิจัยและพัฒนาเครื่องมือวิจัยเพื่อพัฒนาศักยภาพนักวิจัยชาวบ้าน โดยมีขั้นตอนดังนี้ คือ การสร้างความรู้ความเข้าใจเรื่องการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนา โดยให้นักวิจัยชาวบ้านดูตัวอย่างการทำวิจัยท้องถิ่นหรือการทำวิจัยเพื่อพัฒนา และเมื่อได้เค้าโครงการวิจัย

ฉบับร่าง ขั้นตอนต่อมาคือการพัฒนาร่างเค้าโครงการวิจัย และขั้นตอนต่อมาคือการพัฒนาโครงการวิจัยและเครื่องมือการวิจัยฉบับสมบูรณ์ อย่างไรก็ตามเพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปตามขั้นตอนของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ขั้นตอนต่อมาคือ การวางแผนดำเนินการวิจัย ซึ่งเป็นกระบวนการที่นักวิจัยชาวบ้านเก็บข้อมูลการวิจัยด้วยวิธีการประชุมเชิงปฏิบัติการวิเคราะห์แบบมีส่วนร่วม จากนั้นจึงเป็นกระบวนการประมวลผลข้อมูลและการวางแผนพัฒนากลุ่มอาชีพผู้วิสาหกิจชุมชน สำหรับการประมวลผลข้อมูลการวิจัยเป็นการจัดเวทีประมวลผลโดยมีการเชิญผู้เกี่ยวข้อง ได้แก่ นักวิจัยชาวบ้าน ผู้นำชุมชน ผู้แทนจากสำนักงานพัฒนาชุมชนและสำนักงานเกษตรอำเภอเมืองสระแก้ว และภาคประชาสังคมในพื้นที่ รวมทั้งนักวิชาการจากภายนอกมาร่วมประมวลผลข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาแนวทางกิจกรรม เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนากลุ่มอาชีพผู้วิสาหกิจชุมชน ตำบลบ้านแก่ง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว เมื่อได้แนวทางกิจกรรม จึงจัดกิจกรรมสร้างการมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนากลุ่มอาชีพผู้วิสาหกิจชุมชน ตำบลบ้านแก่ง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว

กลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่างในการดำเนินงานตามกระบวนการวิจัยประกอบด้วยผู้แทนกลุ่มอาชีพ และผู้นำชุมชน ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 16 หมู่ 13 และกลุ่มอาชีพจำนวน 5 กลุ่มอาชีพในตำบลบ้านแก่ง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว ตลอดจนผู้แทนจากสำนักงานพัฒนาชุมชนสำนักงานเกษตรอำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว รวมทั้งหมด 20 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การพัฒนากลุ่มอาชีพแบบมีส่วนร่วมสู่กลุ่มวิสาหกิจชุมชน ตำบลบ้านแก่ง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว เป็นการดำเนินงานโดยใช้แนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยมีเครื่องมือสำคัญที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ 1) การวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม ด้วยเทคนิคการประเมินสถานะชุมชนแบบเร่งด่วน (Rapid Rural appraisal: RRA) 2) การใช้เครื่องมือวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal: PRA) ได้แก่ การทำแผนที่เดิน เพื่อศึกษาที่ตั้งของกลุ่มอาชีพ การทำปฏิทินการผลิต เพื่อศึกษาการดำเนินการผลิตสินค้าและบริหารของกลุ่มอาชีพ การทำบัญชีรายจ่ายด้วยเครื่องมือโอ่งชีวิต เพื่อศึกษารายรับรายจ่ายของกลุ่มอาชีพและ 3) การใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อศึกษาสภาพการบริหารและการดำเนินงานของกลุ่มอาชีพ 4) การประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนาแนวทางการพัฒนากลุ่มอาชีพสู่กลุ่มวิสาหกิจชุมชนตำบลบ้านแก่ง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว ด้วยกรอบแนวคิดการทำงานเพื่อสร้างผลลัพธ์ร่วมกัน(Collective impact)) (สุนทร คุณชัยมั่ง, 2554: 5-8)

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การพัฒนากลุ่มอาชีพแบบมีส่วนร่วมสู่กลุ่มวิสาหกิจชุมชนตำบลบ้านแก้ง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว มีขั้นตอน การเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ 1.การเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสังเกต 2. การเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เจาะลึกกับผู้ที่ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key-informant) จำนวน 15 คน 3. การเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการสนทนากลุ่มเล็ก (Small Group Discussion) และ 4. การจัดเวทีวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal)

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์และสรุปผลการเก็บข้อมูล โดยนักวิจัยชาวบ้านสรุป และวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกับทีมวิชาการ โดยแยกผลการศึกษาตามประเด็นและวัตถุประสงค์ของการวิจัย จากนั้นนักวิจัยชาวบ้านนำเสนอ ข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์ โดยการเล่าถึงประสบการณ์ หรือบทเรียนในการเก็บข้อมูลวิจัยว่ามีกระบวนการอย่างไร ใช้วิธีการใดในการเก็บข้อมูล มีผลการเก็บข้อมูลเป็นอย่างไร จากนั้นจึงแจกแจงข้อมูลให้เกิดความชัดเจน การจัดหมวดหมู่ของข้อมูลและนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์เรียบเรียง โดยการเขียนความเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยกระบวนการนี้จะมีผู้วิจัยเป็นผู้อำนวยการให้เกิดการแลกเปลี่ยนแสดงความคิดเห็น ตลอดจนการบันทึกข้อมูลรวมถึงการจัดหมวดหมู่และเขียนความเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของข้อมูล

สรุปผลการดำเนินงาน

การค้นหากิจกรรมสร้างการมีส่วนร่วมตลอดจนการพัฒนาแนวทางการพัฒนากลุ่มอาชีพสู่วิสาหกิจชุมชน และการศึกษาผลของการดำเนินกิจกรรมสร้างการมีส่วนร่วมและการพัฒนากลุ่มอาชีพสู่วิสาหกิจชุมชน ตำบลบ้านแก้ง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว สามารถสรุปผลการดำเนินงานหรือผลการวิจัย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. กิจกรรมสร้างการมีส่วนร่วมและแนวทางการพัฒนากลุ่มอาชีพสู่วิสาหกิจชุมชน ของผู้นำชุมชน กลุ่มอาชีพ ภาศิการพัฒนาในตำบลบ้านแก้ง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว สามารถสรุปผลการดำเนินงานหรือผลการวิจัยดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.1 การประชุมเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในรูปแบบของการประชาสัมพันธ์ผ่านผู้นำกลุ่ม อาชีพและผู้นำชุมชนเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารในการดำเนินโครงการ

1.2 การแบ่งกลุ่มทำกิจกรรมการวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วมด้วยเทคนิคการวิเคราะห์แบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PRA) ประกอบด้วยการวาดแผนที่รอบนอก และแผนที่รอบในของตำบลบ้านแก้ง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว

1.3 การวิเคราะห์กลุ่มอาชีพด้วยเทคนิคโองงชีวิตเพื่อวิเคราะห์รายรับ รายจ่ายของกลุ่มอาชีพ

1.4 การประชุมเชิงปฏิบัติการ เพื่อพัฒนาแนวทางการพัฒนากลุ่มอาชีพสู่วิสาหกิจชุมชนด้วย
กรอบการดำเนินงาน การทำงานเพื่อสร้างผลลัพธ์ร่วมกัน (Collective impact)

ภาพที่ 1 การวิเคราะห์แบบมีส่วนร่วมด้วยเทคนิคการวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม

สำหรับแนวทางการพัฒนากลุ่มอาชีพสู่วิสาหกิจชุมชนตำบลบ้านแก้ง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว มีแนวทางที่สำคัญ คือ 1) การแบ่งหน้าที่และบทบาท และวางแผนการดำเนินงานพัฒนาศักยภาพกลุ่มอาชีพด้วยกรอบแนวคิดการทำงานเพื่อสร้างผลลัพธ์ร่วมกัน (Collective impact) ซึ่งสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

แนวทางการ ยกระดับกลุ่ม อาชีพ	ผู้ที่เกี่ยวข้อง	กระบวนการดำเนินงาน	วิธีดำเนินงาน	ผู้รับผิดชอบ
การกำหนด วาระสำคัญ ร่วมกัน	ผู้นำชุมชนและ สมาชิกกลุ่มอาชีพ	การจัดอบรมเรื่องระเบียบ/ ความสำคัญของวิสาหกิจชุมชน	การให้ความรู้เกี่ยวกับ วิสาหกิจชุมชนและ การประชุมเชิง ปฏิบัติการแบบมีส่วน ร่วม	คณะกรรมการกลุ่ม อาชีพและผู้นำ ชุมชน
การสนับสนุน มาตรการซึ่ง กันและกัน	-ผู้นำชุมชน -องค์การบริหาร ส่วนตำบลบ้านแก้ง -ผู้แทนหน่วยงาน ภาคีที่เกี่ยวข้อง (พัฒนาชุมชนและ เกษตรอำเภอ)	-การกำหนดแผนการดำเนินงาน		สมาชิกกลุ่มอาชีพ และผู้นำชุมชน

แนวทางการ ยกระดับกลุ่ม อาชีพ	ผู้ที่เกี่ยวข้อง	กระบวนการดำเนินงาน	วิธีดำเนินงาน	ผู้รับผิดชอบ
การเติมพลัง ให้กัน	-หัวหน้ากลุ่มอาชีพ และสมาชิกกลุ่ม อาชีพ -ผู้แทนหน่วยงาน ภาคีที่เกี่ยวข้อง (พัฒนาชุมชนและ เกษตรอำเภอ) -ผู้นำชุมชน	-การประชาสัมพันธ์และ การศึกษาดูงาน		สมาชิกกลุ่มอาชีพและ ผู้นำชุมชน
การสื่อสารทำ ความเข้าใจ กันอย่าง ต่อเนื่อง	-สมาชิกกลุ่มอาชีพ และผู้นำชุมชน	-การประชาสัมพันธ์ผ่านหอ กระจายข่าว/Social Media (Facebook, Page หมู่บ้าน)		สมาชิกกลุ่มอาชีพและ ผู้นำชุมชน
การจัดองค์กร แกนประสาน สนับสนุน	-หัวหน้ากลุ่มอาชีพ และหน่วยงานภาคี ที่เกี่ยวข้อง (พัฒนา ชุมชนและเกษตร อำเภอ) -ผู้นำชุมชน	ประสานงานภาครัฐเพื่อ สนับสนุนความรู้	นำเสนอผลงาน	สมาชิกกลุ่มอาชีพและ ผู้นำชุมชน

2) แนวทางการพัฒนาผู้นำการเปลี่ยนแปลง โดยมีความสำคัญ คือการสร้างและพัฒนาผู้นำการเปลี่ยนแปลงอย่างน้อย 1 คน โดยมีวิธีการดำเนินงาน คือ (1) การแยกกลุ่มบุคคลในแต่ละกลุ่ม เช่น กลุ่มเยาวชนและกลุ่มอาชีพ (2) การคัดสรรบุคคลที่มีภาวะผู้นำที่มีความพร้อมในการที่จะพัฒนาตนเองและกลุ่ม (3) การสนับสนุนให้คนดีได้รับโอกาสในการพัฒนาและเป็นที่ยอมรับของส่วนรวม (4) การจัดอบรมเพื่อพัฒนาศักยภาพบุคคลให้มีความรู้ด้านการแสวงหาแหล่งเรียนรู้ การสร้างหลักสูตรผู้นำการเปลี่ยนแปลง บทบาทหน้าที่ของผู้นำและการพัฒนาความรู้ด้านกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน (5) การดำเนินงานสร้างกลุ่มอาชีพให้มีความเข้มแข็ง โดยมีวิธีการดำเนินงาน คือ 5.1 การอบรมให้ความรู้

เกี่ยวกับกฎระเบียบเกี่ยวกับวิสาหกิจชุมชน 5.2 การสร้างความสามัคคีในกลุ่ม และความซื่อสัตย์ 5.3 การจัดทำแผนพัฒนากลุ่มอาชีพ และ 5.4 การสร้างเยาวชนเพื่อให้เป็นผู้รับผิดชอบงานในอนาคต 3) แนวทางการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนให้ได้มาตรฐานและช่องทางการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ชุมชน โดยมี (1). การค้นหาแหล่งจำหน่ายและตลาดใหม่ (2). การพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้มีคุณภาพสูงขึ้น และ (3). การมอบหมายหน้าที่เพื่อนำผลิตภัณฑ์ชุมชนเข้าสู่กระบวนการขอรับรองมาตรฐานตำบลบ้านแก่ง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว ผลิตภัณฑ์ชุมชน 4) แนวทางในการขอรับรองการเป็นวิสาหกิจชุมชน ระดับตำบล ตำบลบ้านแก่ง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว โดยมีแนวทางที่สำคัญ ได้แก่ (1) การตั้งคณะกรรมการวิสาหกิจชุมชน (2) การมอบหมาย/มอบอำนาจให้ผู้แทนกลุ่มอาชีพทำหน้าที่ในการขอจดทะเบียนเป็นวิสาหกิจชุมชนในระดับตำบล

2. ผลของการดำเนินกิจกรรมสร้างการมีส่วนร่วม และการพัฒนากลุ่มอาชีพผู้วิสาหกิจชุมชน ตำบล บ้านแก่ง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว มีดังนี้

2.1 ผู้นำชุมชนและผู้แทนกลุ่มอาชีพที่เข้าร่วมกิจกรรมเกิดความตระหนักในประเด็น ความสำคัญของการรวมกลุ่มเป็นวิสาหกิจชุมชนระดับตำบล โดยมีการตั้งคณะกรรมการกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ในระดับตำบล และตั้งชื่อกลุ่มวิสาหกิจชุมชนของตำบล คือ วิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวชื้อปकिनอน บวร ออนทัวร์ ตำบลบ้านแก่ง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว

2.2 เกิดแผนพัฒนาศักยภาพกลุ่มอาชีพ ประกอบด้วยแผนพัฒนาผู้นำการเปลี่ยนแปลง โดยมีกิจกรรมที่สำคัญ คือ 1) การวิเคราะห์และเน้นหาบุคคลที่มีความเป็นผู้นำ โดยการแยกกลุ่มบุคคล ในแต่ละกลุ่ม เช่น กลุ่มเยาวชน กลุ่มอาชีพ 2) การคัดสรรบุคคลที่มีภาวะความเป็นผู้นำและมีความพร้อม ในการที่จะพัฒนาตนเอง และกลุ่ม 3) การสนับสนุนคนดีที่ได้รับโอกาสในการพัฒนาและเป็นที่ยอมรับ ของส่วนรวม 4) การจัดอบรมเพื่อพัฒนาศักยภาพของบุคคลให้มีความรู้ด้าน การแสวงหาแหล่งเรียนรู้ เพิ่มเติม การพัฒนาหลักสูตรการพัฒนาเพื่อความปลอดภัย การพัฒนาบทบาทหน้าที่ของผู้นำ และกฎหมาย และความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น

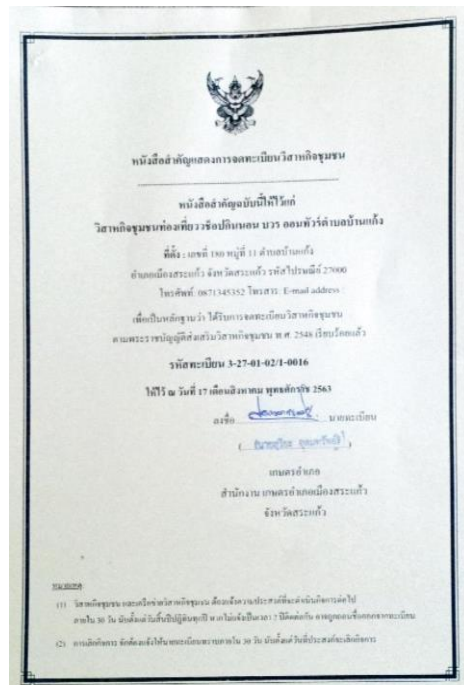
ภาพที่ 2 กิจกรรมจัดทำแผนพัฒนาศักยภาพกลุ่มอาชีพ

2.3 เกิดแผนเพิ่มช่องทางการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ชุมชน และรายได้ของครัวเรือนเป้าหมาย (กลุ่มอาชีพหน่อไม้ดอง) โดยมีแนวทางที่สำคัญ คือ 1) การกำหนดครัวเรือนเป้าหมาย คือ ครัวเรือนที่เป็นสมาชิกของกลุ่มอาชีพทำหน่อไม้ดอง 2) การส่งการเรียนรู้เรื่องการลดต้นทุนการผลิต และของเสียจากกระบวนการทำหน่อไม้ดอง 3) การร่วมกันหาเป้าหมายตลาดใหม่ในการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ คือ ตลาดในชุมชนและนอกชุมชน ได้แก่ กรุงเทพมหานคร โรงงานอุตสาหกรรมในอำเภอบินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี และการออกบูธตามงานแสดงสินค้าตลอดจนการจำหน่ายผ่านช่องทางตลาดออนไลน์ อย่างไรก็ตามสำหรับการพัฒนาช่องทางตลาดออนไลน์ ในการดำเนินโครงการวิจัยได้นำแผนเพิ่มช่องทางการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ชุมชนและรายได้ของครัวเรือนเป้าหมาย (กลุ่มอาชีพหน่อไม้ดองมาสู่การพัฒนา และได้เกิดตลาดออนไลน์ โดยมีสินค้านำร่องในตลาดออนไลน์ของกลุ่มคือ วิสาหกิจชุมชน ท่องเที่ยว ช้อปกินนอน บวร ออนทัวร์ ตำบลบ้านแก่ง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว คือ การจำหน่ายหน่อไม้ดอง อย่างไรก็ตามในช่วงระยะเวลาของการทดลองขายสินค้า(หน่อไม้ดอง) ระหว่าง วันที่ 20 กรกฎาคม ถึง วันที่ 19 สิงหาคม 2563 ผ่านตลาดออนไลน์จากเดิมสมาชิกกลุ่มอาชีพหน่อไม้ดองขายผลิตภัณฑ์จากช่องทางปกติ คือ ขายในตลาดชุมชน เฉลี่ยขายได้เดือนละ 2,245 บาท ต่อเดือน และหลังจากที่สมาชิกกลุ่มทดลองขายสินค้า (หน่อไม้ดอง) ผ่านตลาดออนไลน์ สามารถเพิ่มยอดจำหน่ายเป็น 5,800 บาท คิดเป็นร้อยละ 14.39

2.4 เกิดการรวมกลุ่มอาชีพผู้วิสาหกิจชุมชนและได้รับการจดทะเบียนรับรองเป็นวิสาหกิจชุมชนในระดับตำบล ในชื่อวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยว ช้อปกินนอน บวร ออนทัวร์ ตำบลบ้านแก่ง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว และเกิดคณะทำงานขับเคลื่อนโครงการระดับพื้นที่ (ผู้ก่อการดี) จำนวน 10 คน

ภาพที่ 3 ผู้แทนกลุ่มอาชีพยื่นขอจดทะเบียนรับรองกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ท่องเที่ยว ช้อปกินนอน บวร ออนทัวร์ ตำบลบ้านแก่ง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว

ภาพที่ 4 ใบรับรองการจดทะเบียน วิสาทกิจชุมชนท่องเที่ยวช้อปกินนอน บวร ออนทัวร์ ตำบลบ้านแก่ง
อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว

อภิปรายผลการวิจัย

จากการดำเนินโครงการพัฒนากลุ่มอาชีพแบบมีส่วนร่วมสู่กลุ่มวิสาหกิจชุมชนตำบลบ้านแก่ง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว ซึ่งเป็นการใช้แนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการสร้างกระบวนการในการทำงานร่วมกันระหว่างผู้นำชุมชน ผู้แทนกลุ่มอาชีพ ภาศิการพัฒนในพื้นที่กับนักวิจัย ซึ่งเป็นรูปแบบการดำเนินงานหนึ่งที่ได้สร้างความสนใจและสร้างความตระหนักในประเด็นการยกระดับคุณภาพชีวิตของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งเกิดจากการมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุปัญหา และการมีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนากลุ่มอาชีพ อย่างไรก็ตามการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมยังเป็นอีกวิธีการหนึ่งที่เป็นเครื่องมือช่วยส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ให้กับกลุ่มเป้าหมายตามกระบวนการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ดังนั้นผลจากการดำเนินงานจึงชี้ให้เห็นว่าในการพัฒนาหรือแก้ไขปัญหของบุคคล ชุมชน ตลอดจนกลุ่มหรือองค์กร สิ่งสำคัญคือการเริ่มจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องและมีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาในมิติต่าง ๆ สืบเนื่องจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องดังกล่าวอยู่กับสภาพบริบทปัญหาที่เกิดขึ้น ย่อมเป็นผู้ที่รู้ตัวว่าปัญหาเกิดจากสาเหตุใดและปัญหาใดควรได้รับการแก้ไขหรือพัฒนา ก่อนดังที่ จูทาพิทย์ ภัทรวาท (2553: 6) อธิบายว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมยังเป็นรูปแบบของการวิจัยที่บุคคลที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการวิจัย ทั้งร่วมคิดร่วมปฏิบัติในทุกขั้นตอน อันประกอบด้วย การกำหนดประเด็นปัญหาการวิจัย การเก็บข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล การสรุป

ผลการวิจัย การนำไปใช้ในการแก้ปัญหา หรือสร้างการเปลี่ยนแปลงในสังคมโดยตรง อย่างไรก็ตามจากการดำเนินโครงการจะพบว่า การสร้างการมีส่วนร่วมพร้อมกับการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง จึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างหนึ่งในการดำเนินงานพัฒนา ดังนั้นการสร้างพื้นที่ให้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาหรือการแก้ไขปัญหาได้เข้ามามีบทบาทในการวิเคราะห์ปัญหา ความต้องการและแสวงหาแนวทางในการแก้ปัญหา พัฒนาตามเป้าหมายของการดำเนินงานจึงส่งผลให้ผู้เข้ามามีส่วนร่วมเกิดความรู้สึกว่าตนเองเป็นเจ้าของงาน และเมื่อเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของเป็นผู้รับผิดชอบในการดำเนินงาน จึงส่งผลให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ และบรรลุเป้าหมายตามที่กำหนดไว้ ซึ่งประเด็นการสร้างการมีส่วนร่วมจะส่งผลให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของ อรทัย ก๊กผล (2552: 28) ที่ได้อธิบายว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนเมื่อประสบความสำเร็จจะทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของและมีความกระตือรือร้นในการช่วยให้เกิดผลในทางปฏิบัติ

ข้อเสนอแนะ

1. ควรศึกษาประเด็นแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากโดยใช้วิสาหกิจชุมชนเป็นกลไกในการขับเคลื่อนการพัฒนา
2. องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านแก้งควรนำแนวทางการพัฒนากลุ่มอาชีพที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้ไปเป็นแนวทางในการส่งเสริมการรวมกลุ่มของประชาชนในพื้นที่ เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น

บรรณานุกรม

- กาญจนา ทองทั่ว. (2552). สีลาวิจัยไต่บ้าน. เชียงใหม่: วนิดาการพิมพ์.
- จุฑาทิพย์ ภัทราวาท. (2553). การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.
- สิทธิรัฐ ประพุทธินิมิต. (2546). การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม: แนวคิดและแนวปฏิบัติ. เชียงใหม่: วนิดา เพรส.
- สุนทร คุณชัยมั่ง. (2554). การทำงานรวมกลุ่มเพื่อสร้างผลลัพธ์ร่วมกัน. กรุงเทพฯ: บริษัทอิมเมสพลัสคอมมิวนิเคชั่น จำกัด.
- อรทัย ก๊กผล. (2552). คู่คิด คู่มือ การมีส่วนร่วมของประชาชนสำหรับผู้บริหารท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: เจริญการพิมพ์.
- Kokpol O. (2009). *The Public Participation Handbook for Local Administrators*. Bangkok: Charoen Karnpim Press. [in Thai]
- Koonchaimang S. (2011). *Collective Impact*. Bangkok: Image Plus Communication Co.,Ltd. [in Thai]

Patrawart J. (2010). **Participatory Action Research**. Bangkok: Dhurakij Pundit University.
[in Thai]

Prabudhanitisarn S. (2003). **Participatory Action Research Concepts and Practice**. Chiang
Mai: Wanida Press. [in Thai]

Thongtua K. (2009). **Tai Ban Research Style**. Chiang Mai: Wanida Press. [in Thai]